



शोषण मुक्त भारतीयसमाज व महात्मा गांधींचा दृष्टिकोण

प्रा. किशोर बुटले

मराठी विभाग प्रमुख, अमोलकचंद महाविद्यालय यवतमाळ.

गोषवारा

महात्मा गांधी यांचे बहुआयामी व्यक्तिमत्त्व होते. जीवनातील त्याचे ध्येय आपल्या राष्ट्राची आणि मानवजातीची सेवा करून ज्ञानप्राप्ति करणे हे होते. त्यांचा जन्म भारतात झाला होता आणि म्हणूनच त्यांनी असे मत केले की भारताची सेवा करणे हे त्यांचे पहिले कर्तव्य आहे. त्याने हे आपले विचार, सर्जनशील क्रियाकलाप, वेगवेगळ्या हालचाली, संस्था आणि स्वतःच्या जीवनशैलीद्वारे केले. त्याच्या सर्जनशील क्रियाकलापांचे 18 प्रकारांमध्ये वर्गीकरण केले जाऊ शकते ज्यात प्रामुख्याने राजकीय, आर्थिक, सामाजिक, शैक्षणिक, धार्मिक तसेच वैद्यकीय क्षेत्रांचा समावेश आहे. त्याच्या कार्याचे अनेक प्रकार समाजाच्या आर्थिक कल्याणाशी संबंधित होते. ते स्पष्ट होते की एखाद्या व्यक्तीसाठी आणि राष्ट्रासाठी आर्थिक स्वावलंबन अटळ आहे. यामुळे त्याला देशातील विविध आर्थिक समस्यांचा विचार करण्यास आणि त्याचा अभ्यास करण्यास आणि त्या सोडविण्यासाठी कृती योजना आखण्यास प्रवृत्त केले. हे त्याच्या आर्थिक विचारसरणीचे मूळ होते. म्हणून त्यांचे कार्य, चर्चा किंवा लिखाण ही शैक्षणिक कल्पना नव्हती तर काळाची गरज होती. त्याला माहित होते की मानवी जीवनाचा प्रमुख भाग आर्थिक कार्यात व्यस्त आहे. अशावेळी आर्थिक क्रियाकलाप कधीही नीतिमत्ता आणि अहिंसेशिवाय असू शकत नाहीत. गांधींच्या आर्थिक आदर्शांप्रमाणेच त्यांच्या जीवनातील सर्व गोष्टी नैतिक आणि नैतिक विचारांनी चालत असत. ग्रामीण अर्थव्यवस्थेवरील त्यांचा ताण आणि एक साधे जीवन यावर भर या सर्व गोष्टींसह त्यांची काळजी आणि अर्थव्यवस्थेबद्दलच्या त्यांच्या अद्वितीय दृश्यांचा पाया तयार झाला. गांधींचे आर्थिक मॉडेल मुख्यत्वे भारतीय परिस्थितीबद्दलच्या त्यांच्या समजुतीवर आधारित होते. तथापि, गांधींनी स्वतःच असे मानले पाहिजे की आंतरराष्ट्रीय स्तरावरही या मॉडेलचा उपयोग होऊ शकतो. हे लक्षात ठेवले पाहिजे की गांधींच्या आर्थिक पद्धती विशेषतः मानवतावादी आहेत आणि मानवतेच्या सामान्य कल्याणकडे लक्ष न घेतल्यास कोणतेही आर्थिक मॉडेल अंमलात आणण्यासारखे नाही.

प्रस्तावना—

शब्दांचे वजन असले पाहिजे. अधिक ऐका, कमी बोला. अधिक वाचा, त्यावर विचार करा आणि मग त्याचा अभ्यास करा. “जर तुमचा अनुभव चांगला असेल तर त्याचा उपदेश करा” हे महात्माजींच्या विचारसरणी आहेत. त्याने आयुष्यभर त्याच्या तत्त्वाचा अभ्यास केला. सत्य, अहिंसा, स्वदेशी, शांतता हे तत्व त्यांनी स्वीकारले आणि स्वराज्य, लोकशाही, शिक्षण इत्यादी विषयांवर आपले विचार मांडले. या संशोधन पत्रात गांधीजींच्या सामाजिक विचारांवर प्रकाश टाकला गेला आहे.

संशोधनाची उद्दीष्टे: —

- 1) गांधीजींच्या विचारसरणीनुसार भारतीय समाजात बदल घडवून आणणे.
- 2) ग्रामीण मानसिकतेतील बदलांचे मूल्यांकन करणे.

परिकल्पना: —

- 1) गांधीजींची विचारसरणी ही समाजातील बदलांसाठी जबाबदार आहे.
- 2) भारत ही खेड्यांची जमीन आहे. धर्म किंवा धर्म किंवा समाजाच्या आदर्शांमुळे लोकांच्या मनात बदल घडतात.

महात्मा गांधीजींचा सामाजिक विचार: —

गांधीजींनी लोकांच्या स्वातंत्र्यास अनुकूलता दर्शविली परंतु ते त्यांच्या अवांतर विरोधात आहेत. मशीन्स मनुष्याच्या सोईसाठी असतात, त्यांनी त्यास गुलाम होऊ नये. आजही गांधीजींचे विचार लोकांमध्ये शारीरिक श्रम करण्यास प्रवृत्त करतात. सर्वांच्या कल्याणासाठी लोकांनी संयम साधला पाहिजे. आम्हाला आपले स्वातंत्र्य चौसष्ट वर्षांपूर्वी मिळाले. संपूर्ण महाराष्ट्रात संत गाडगे बाबा स्वच्छता मोहीम राबविली जात आहे. महिला सक्षमीकरण, लघुउद्योग, बचत गट व इतर अनेक योजना राबविल्या जातात. गांधीजींनी सर्वांसाठी समान संधींवर भर दिला.

गांधींचा सामाजिक विचार आर्थिक समानतेवर आधारित आहे. त्यांनी सर्व कामांना समान दर्जा मिळवून दिला, जे समाजातील असमानता निर्मूलनासाठी मदत करेल.

गांधींचा सामाजिक विचार श्रम पूजेवर आधारित आहे. त्याने सर्व व्यवसायांना समान दर्जा दिला. गांधीजींनी कामगार विभागाच्या गुणांवर सहमती दर्शविली असली तरीही, त्यांनी भर दिला की कर्मचारी आणि मालक अशा दोन घटकांमधील संघर्ष त्यांच्या अंतःकरणातील बदलामुळे मिटविला जातो. येथे त्यांनी आपल्या सामाजिक तत्वज्ञानासाठी धार्मिक विचारांची मदत घेतली.

गांधीजींना जमीन मालकीच्या मालकीचा विरोध होता. सर्व घटकांच्या समान मालकीवर त्यांनी भर दिला.

गांधीजींचे मत म्हणजे लोकांमध्ये मूलभूत गोष्टींचे समान वितरण. बीपीएल कार्डधारकांविषयी केंद्राचे व राज्याचे मत गांधीजींच्या विचारधारेवर आधारित आहे.

अल्पसंख्याकांचे बहुमताने संरक्षण केले पाहिजे, असे गांधीजींचे मत आहे. म्हणून आज त्या अनुषंगाने अनेक अल्पसंख्याक कल्याणकारी योजना राबविल्या जातात.

अहिंसक अर्थव्यवस्था:

गांधींनी अहिंसेचा पुरस्कार केला आणि म्हणून त्यांचे अर्थशास्त्र अहिंसेचे अर्थशास्त्र म्हटले जाऊ शकते. अहिंसेचे तत्व म्हणजे गांधीवादी तत्वज्ञानाचे तत्व. कोणताही उद्योग नसल्यामुळे आणि कोणत्याही हिंसाविना कोणताही क्रियाकलाप नसल्यामुळे, तो कमी करायचा होता. त्याचा असा विश्वास होता की कोणत्याही प्रकारच्या हिंसेमुळे जास्त हिंसा वाढते. त्याने अहिंसक व्यवसायाची व्याख्या “एक मूलभूत हिंसाचारापासून मुक्त असून ज्यामध्ये शोषण किंवा इतरांचा मत्सर समाविष्ट नाही” अशी व्याख्या केली.

गावे किंवा गाव सर्वोदय यांचे पुनर्जन्म:

गांधीजींनी सर्वोदय गावचा आदर्श विकसित केला. जुन्या ग्रामीण अर्थव्यवस्थेबद्दल बोलताना गांधीजी म्हणाले, "उत्पादन एकाच वेळी उत्पादन आणि वितरणात होते आणि पैशाच्या अर्थव्यवस्थेचे दुष्परिणाम गैरहजर होते. उत्पादन त्वरित वापरासाठी होते दूर बाजारपेठेसाठी नाही. समाजाची संपूर्ण रचना अहिंसेवर आधारित होती. "

गांधीजींना समृद्ध शेती, विकेंद्रित उद्योग आणि लहान प्रमाणात सहकारी संस्था असलेल्या प्राचीन खेड्यातील समुदायांचे पुनरुज्जीवन हवे होते. सर्व स्तरांवर लोकांचा सहभाग असावा, अशीही त्याची इच्छा होती. त्यांनी घोषित केले की खरा भारत खेड्यातच मिळणार आहे, शहरांमध्ये नाही आणि भारतीय गाव हे "डंगलावर बनविलेले वेड्यांमधील घरांचा संग्रह आहे" अशी टिप्पणी त्यांनी स्वीकारली. त्यांची इच्छा होती की प्रत्येक भारतीय गाव थोडेसे आत्मनिर्भर प्रजासत्ताकात परिवर्तित झाले जावे.

त्यांच्या सर्वोदय गावाच्या आदर्शाने असे सूचित केले की आदर्श गावाने पुढील अटी पूर्ण केल्या पाहिजेत:

- (1) गावाच्या रचनेत सुव्यवस्था असणे आवश्यक आहेय
- (2) फळझाडे असावीतय
- (3) त्यात धर्मशाळा आणि एक लहान दवाखाना असावाय
- (4) अन्न आणि कपड्यांच्या बाबतीत ते स्वयंपूर्ण असले पाहिजेय
- (5) रस्ते आणि गल्ल्या स्वच्छ ठेवाव्यातय
- (6) उपासनास्थळे सुंदर व स्वच्छ असावीतय
- (7) प्रत्येक लेनमध्ये पाणी काढून टाकण्यासाठी गटारी असाव्यातय
- (8) गावात दरोडेखोर आणि वन्य प्राण्यांपासून चांगले संरक्षण असले पाहिजेय
- (9) त्यात सार्वजनिक हॉल, एक शाळा आणि थिएटर हॉल असावाय
- (10) त्यात एक कार्यक्षम पाणीपुरवठा असणे आवश्यक आहेय
- (11) यात प्ले-ग्राऊंड, गुरांचे शेड इत्यादी असावे,
- (12) मूलभूत मानकांपर्यंत पुरेसे शिक्षण अनिवार्य केले पाहिजेय
- (13) ग्रामीण उपक्रम सहकारी तत्त्वावर आयोजित केले जाऊ शकतातय
- (14) ग्रामीण प्रशासन आणि सरकार पंचायतीच्या ताब्यात असले पाहिजे, ज्यात प्रत्येक वर्षी प्रौढ ग्रामस्थांद्वारे मसमबजमक सदस्य नियमितपणे निवडले जातातय
- (15) ग्रामपंचायतींना न्यायालयीन, कायदेविषयक आणि कार्यकारी अधिकारांचा आनंद उपभोगता येईलय
- (16) प्रत्येक गावाला ग्रामीण रक्षकांची एक प्रणाली अनिवार्य करणे आवश्यक आहेय
- (17) जातीव्यवस्था संपुष्टात आणली पाहिजे.

त्याला खात्री होती की जर भारतातील सर्व गावे या धर्तीवर पुन्हा निर्माण झाली तर तिला काळजी वाटणार नाही. परंतु गांधीजींना हे माहित होते की आदर्श गावे स्थापित करणे सोपे नाही आणि म्हणूनच त्यांनी ग्रामीण उद्योगांच्या पुनरुज्जीवनावर जोर दिला.

भाकरी कामगार कायदा:

हा कायदा यावर भर देण्यात आला आहे की मनुष्याने स्वतःच्या श्रमाने स्वतःची भाकरी मिळविली पाहिजे. गांधीजींना केवळ शेतीशी संबंधित भाकरी कामगारांचा कायदा. पण प्रत्येकजण शेती करणारा नसल्याने तो इतर काही काम करून आपली भाकरी कमवू शकला. जर सर्व लोक आपल्या भाकरीसाठी मेहनत करीत असतील तर सर्वांसाठी पुरेसे अन्न व कपडे असतील तर ते आरोग्यदायी व

आनंदी असतील आणि अन्नाची कमतरता, आजारपण आणि त्रास होणार नाही याची समस्या नाही. त्यांचा ठाम विश्वास होता की शारीरिक श्रम केल्याशिवाय कोणालाही अन्नाचा हक्क मिळणार नाही. श्रीमंत लोकांना त्याने भाकरीसाठी शारीरिक श्रम करण्याचा सल्ला दिला.

निष्कर्ष: –

- १) गांधीजींच्या सामाजिक विचारांमुळे समाजात तीव्र बदल घडत आहेत.
- २) आजही: 68% लोक खेड्यात राहतात. गांधीजींच्या तत्वानुसार त्यांची मानसिकता बदलत चालली आहे. आज ग्रामीण तसेच शहरी भागातही शोषण जवळजवळ नगण्य आहे.

संदर्भ ग्रंथसंची

- १) प्राराम मुधाव यांचे "राजकीय तत्वज्ञान" अंशुल प्रधान प्रकाशन, नागपूर.
- २) के. डी. बोरळकर यांचे "भारतीय राजकीय विचारवंत", पिपलापुरे आणि कॉ. नागपूर.
- ३) प्राजक्ता लोंगरे यांचे "लोकराज्य" ऑक्टोबर २०१०, जनसंपर्क महासंचालय, मुंबई.
- ४) आर. जे. लोटे यांचे "भारतीय सामाजिक राज्यघटना आणि त्यातील समस्या", पिंपळपुरे प्रकाशक, नागपूर.
- ५) गांधी स्मृती आणि दर्शन समिती, कॉन्सेप्ट पब्लिशिंग कंपनी, नवी दिल्ली, खंड. 4, पीपी. 78-79.
- ६) गुप्त शांती स्वरूप (१ 199 199): 'महात्मा गांधी यांचे आर्थिक तत्वज्ञान, संकल्पना प्रकाशन कंपनी नवी दिल्ली, पी. 136.
- ७) गुप्त शांती स्वरूप (१ 199 199): 'महात्मा गांधी यांचे आर्थिक तत्वज्ञान, संकल्पना प्रकाशन कंपनी नवी दिल्ली, पी. 137.
- ८) गांधी एम. के., (15 सप्टेंबर 1946), हरिजन.
- ९) गांधी एम. के., खेर व्ही. बी (१ इल 77) चे पूर्ण व संपादित: "आर्थिक आणि औद्योगिक जीवन आणि संबंध", खंड. तिसरा, नवजीवन पब्लिशिंग हाऊस, अहमदाबाद, पी. 38
- १०) गांधी एम. के. (१ 195 2२): सत्य देव आहे, नवजीवन पब्लिशिंग हाऊस, अहमदाबाद, पी. 26.
- ११) प्यारेलाल, (१ 195 9): न्यू होरायझन्सच्या दिशेने, नवजीवन पब्लिशिंग हाऊस, अहमदाबाद, पी. 49
- १२) कीर्ती आकार / लेख / महात्मा-गांधी / २११ च्या आर्थिक-कल्पना
- १३) डॉ. माइंड सुरेश, 'महात्मा गांधींच्या आर्थिक कल्पना – मुद्दे व आव्हाने'
- १४) शांती स्वरूप (1994): 'महात्मा गांधी यांचे आर्थिक तत्वज्ञान, संकल्पना प्रकाशन कंपनी, नवी दिल्ली, पी. 185.